

Ljubiša MITROVIĆ (Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, Srbija)

JEZIK I IDENTITETI U USLOVIMA GLOBALIZACIJE

LANGUAGE AND IDENTITIES UNDER THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The author studies the functions of language in the development of human personality, in the history of human societies as well as in the process of forming of the cultural identities of the social groups.

It is placed in the centre of the analysis the metamorphoses of identity that occur under the conditions of globalization with a special accent on the societies in transition on the Balkans. The author considers it necessary that the small nations as the Balkan ones should develop autonomous conceptions of cultural policy under the conditions of asymmetric mono-centric globalization – if they want to avoid the pernicious traps of the strategy of contingent modernization, cultural dependence, and cultural colonialism.

Key words: language, cultural identity, globalization, culture of dependence, Balkan peoples.

1. Funkcije jezika u razvoju čoveka i čovečanstva

Jezik je „svetlo života“ pisao je Gadamer. On je instrument simboličke i socijalne komunikacije. Posredstvom njega razvijamo svest o našem postojanju i identitetu, stvaramo svoju kulturu, gradimo duhovnu vertikalnu, kulturu pamćenja, tradiciju i istoriju. On je živi most između prošlosti, savremenosti i budućnosti čovečanstva; među različitim generacijama, narodima i civilizacijama.

Čovek nije samo biološko, organsko biće, već i homo sapiens, homo symbolicus. Kroz našu vrstu, materija je postala samosvesna. U tom procesu biološkog i socijalnog očovečenja, čovek je postao trska, ali trska koja misli, kako je svojevremeno pisao Blez Paskal. Biće, racionalne i osećajne prirode: koje se ume diviti zvezdanom nebu i beskrajnoj tišini vasiona; koje je zagledano u daleke horizonte, još neotvorene kapije budućnosti, i koje zagonetno stoji uprtim pogledom prema „prostorima koji užasavaju“.

Jezik je naš verni pratilac od kolenke pa do groba. Od prvog neartikulisano g krika novorođenčeta (primalnog krika), do izgradnje najkreativnijih diskursa i poslednjeg uzdaha. Sa njim se radujemo, tugujemo, plačemo, sporazumevamo, stvaramo, volimo i mrzimo. U njemu je sadržano naše individualno i kolektivno grupno iskustvo. On je značajan činilac u socijalizaciji i razvoju ličnosti, u građenju personalnog jastva i kolektivnog kulturnog identiteta.

Jezik je sistem znakova koji čoveku omogućuje razvijen društveni i duhovni život i koji se ostvaruje u opštenju, saobraćanju, komunikaciji među ljudima. To je „višeslojna, hijerarhijski ustrojena struktura, u kojoj jedinice nižeg reda svojim kombinovanjem obrazuju jedinice višeg reda“.¹

Jezik ima *različite funkcije* koje su predmet istraživanja različitih nauka i naučnih disciplina: lingvistike – morfologije, sintakse, semantike, leksikologije, stilistike, pragmatike; psiholingvistike i sociolingvistike, ali i fonetike i fonologije, etimologije, semiologije, komunikologije...

Razvoj jezika *indikator* je i mera razvijenosti jednog društva, neke civilizacije i kulture, ali i obrnuto: što je razvijeniji jezik jedne kulture on ima i moćniju gnoseološku i socio-kulturnu razvojnu ulogu u društvu. Nerazvijena društva po pravilu imaju nerazvijenu jezičku kulturu i zatvorene, organske, monotipne kulturne identitete. Razvijenija društva imaju pluralnu jezičku kulturu i otvorene slojevite identitete.

Predmoderne zajednice, tj. tradicionalna društva, po pravilu neguju oblike elementarne i narodne kulture. Epsku poeziju i druge tradicionalne forme umetničkog izražavanja u kojima ima mnogo mitoloških i folklornih i tradicionalističkih sadržaja. One se najčešće prenose u formi usmenog predanja, sa kolena koleno, iz generacije u generaciju, dok moderna društva imaju pluralne razuđenije oblike savremenog umetničkog izražavanja. Iako je istina da ne postoji mehanički odnos između stepena socio-ekonomskog i tehnološkog razvoja jednog društva i nivoa razvijenosti njegove kulture (a najbolji primer za to je zlatno doba procvata antičke filozofije i umetnosti), valja reći da stepen razvijenosti jednog društva, otvorenosti njegove strukture, mobilnosti i emancipacije njegovog stanovništva pokazuje, po pravilu, viši stepen jezičke kulture i bogatstva simboličke komunikacije.

Uzmimo za primer savremenu civilizaciju, informatičko društvo i postmodernu kulturu u uslovima globalizacije. Mi danas upravo živimo u uslovima paradigme informacionog razvoja i Moderne II (U. Bek), tj. umreženog informatičkog društva i „internet galaksije“ (M. Kastels), koja se karakteriše, za razliku od industrijskog kapitalizma, po bogatstvu proizvodnje znakova i simboličkoj razmeni. U kome su kodovi i mreže zamenile stokove masovne industrijske proizvodnje, postajući ključni mostovi povezivanja između individua, društvenih grupa, nacija i civilizacija u globalnom elektronskom selu. Umesto klasičnog društva masovne industrijske proizvodnje, na delu je nastanak postmodernog društva znanja i informacija. U takvom društvu koje nastaje u epohi globalizacije i jezik trpi određene transformacije (što se između ostalog, ogleda u njegovoj hibridizaciji, standardizaciji, konvergenciji i interkulturalizmu...) kao i kulturni identiteti.

2. Janusovo lice globalizacije

Globalizacija je objektivni istorijski proces koji je povezan sa razvojem novih tehnologija, strukturno proizvodnih snaga naučno-tehnološke i informatičke revolucije. Kao takva ona polaže temelje za novu postindustrijsku civilizaciju budućnosti. U savremenosti, međutim, ona zbog sistema antagonističke raspodele društvene moći, ima Janusovo lice: razvojno – emancipatorsko i porobljivačko. Naime, ona se u empiriji sveta dominantno ispoljava kao asimetričan proces u formi monocentričnog globalizma, tj. dominacije krupnog kapitala zemalja svetskog centra na globalnom tržištu i prema zemljama poluperiferije i periferije. U tom smislu ovaj proces ima implikacije ne samo na razvoj ekonomije već i na političku sferu i kulturu. Naime, zemljama svetske poluperiferije / periferije nameće se neoliberalni koncept zavisne modernizacije koji dovodi do fenomena periferizacije privrede i društva i formiranja zavisne kulture i satelitskog statusa.

Snage „*trećeg talasa*” (A. Tofler) imaju moć ne samo da sažimaju prostor i vreme, već bitno utiču na metamorfozu naše kulture, oblika saznanja, stila života... U tom kontekstu nastaju promene u jezičkoj kulturi savremenog sveta, kao i u formiranju i metamorfozi identiteta. Na delu su procesi modernizacije, ali i radikalne tehničke standardizacije jezika, njegove kodifikacije, kvantifikacije, tehnicizacije; masovne upotrebe stranih izraza. Danas iz anglosaksonske leksike (anglicizama) i trezora tzv. nove informatičke pismenosti što dovodi do brojnih oblika redukcionizama. Obezličjenja razigranosti jezika, do njegove hibridizacije i nove uniformnosti; rečju, do kulture zavisnosti i fenomena jezičkog i kulturnog kolonijalizma (P. Viorilo).

Danas živimo u svetu u kome postoji preko 6000 živih jezika i još brojnije familije dijalekata. U svetu, u kome je u toku proces odumiranja, potiskivanja, gašenja jezika i kultura malih naroda. Istraživači pišu da svake godine odumire na desetine jezika u svetu, a to znači da se vrši iskorenjivanje kulture određenih etničkih grupa i njihova bezobzirna asimilacija.² I ma koliko to opravdavali razlozima globalizacije, modernizacije i obnove liberalnog imperijalizma, treba istaći da je neophodno da se kultura različitosti respektuje ukoliko ne želimo da budućnost čoveka i čovečanstva bude u znaku „Orvelijane“ i nove „životinjske farme“. Već sutra će biti kasno, da parafraziramo F. Majora, da UNESCO nekom svojom rezolucijom štiti male jezičke rezervate kulture, malih naroda i civilizacija, kao arheološku vrednost iz prošlosti, istorije čovečanstva.

Savremenom čovečanstvu je neophodna razvijena svest o značaju multikulturalizma i interkulturalizma. O značaju *dijalogike kultura* (E. Moren) i partnerstva različitih civilizacija, kao puta i pretpostavki kulture mira, globalizacije razumevanja i solidarnosti među različitim narodima. Radi toga, uz potrebu otvaranja prema svetskoj kulturi, učenja stranih jezika, tj. modernizacije nacionalnih jezika, treba raditi na negovanju i očuvanju autentične jezičke nacionalne tradicije, jer ona čuva identitet jednog naroda. To je danas preko potrebno, kada se kroz procese asimetrične globalizacije i monocentričnog

globalizma, kao izraza delovanja razobručenog mega kapitala, žele obnoviti obrasci kulturnog kolonijalizma, kulturne hegemonije.

U respekt prema kulturama velikih naroda (na Zapadu, i na Istoku, Severu i Jugu), neophodno je raditi na očuvanju i razvijanju jezika nacionalnih kultura. To posebno važi za Balkan kao region etničkog koktela naroda, civilizacija i kultura.

Velika je *odgovornost Univerziteta* da u implementaciji odrednica iz tzv. bolonjske deklaracije, u nastavnim planovima i programima, očuva mesto za discipline iz oblasti nacionalne istorije, jezika i nacionalnih kultura, kao i da se ne dozvoli da se one podrede heteronomnim ciljevima unifikacije i standardizacije, odnosno kulturne hegemonije. Poznavanje engleskog jezika danas nam je potrebno jednako kao što nam je to bilo do juče sa ruskim jezikom, ili kako će nam možda biti u budućnosti od značaja poznavanje kineskog jezika. Ali to ne znači da treba nacionalne jezike prepustiti arhaizmu, zapuštenosti, razaranju, marginalizaciji. Moram podsetiti, da su nastajuće pseudoelite kompradorske i lumpenburžoazije i ne samo na Balkanu, često spremne da u ime zavisne modernizacije, političke korektnosti, prave takve ustupke i žrtve. No, ozbiljne institucije, kakvi su Univerziteti, koji su ne samo obrazovne institucije, nego i središta duhovnosti i kulture jednog naroda, njegovo kapitalno nacionalno dobro, imaju odgovornost da čuvaju, neguju i dalje razvijaju svoj jezik jer u budućnosti narodi će biti prepoznatljiviji pre svega po svojoj geokulturi, a ne po političkoj geografiji i vojnoj moći (kakav je slučaj bio u prošlosti) ili po geoeonomiji, kakav je to slučaj danas.

Veliki engleski pesnik *Tomas Eliot* svojevremeno je zapisao u svojoj studiji „*Ka definiciji kulture*” – da se kultura jednog naroda razvija na osnovu delovanja dvaju procesa komunikacije: a) sa univerzalnim tekovinama i vrednostima čovečanstva i b) na osnovu poštovanja i razvoja onoga što je najvrednije iz duhovne vertikale nacionalne kulturne istorije i tradicije. Ova istina mora biti prisutna uvek kada govorimo o kulturi i kada izgrađujemo moderan koncept kulturne politike i model reforme obrazovanja novih generacija. To u isto vreme važi i kada se radi o jeziku i istraživanju mesta i uloge nacionalnih kulturnih identiteta u razvoju jednog naroda.

3. O sudbini identiteta malih naroda u uslovima globalizacije

Globalizacija je dovela do ekspanzije fenomena masovne planetarne kosmopolitske kulture i formiranja društva spektakla (Gitebor). Do mekdonaldizacije i globalizacije svetske kulture. To znači i do potiskivanja autentičnih vrednosti ne samo elitne kulture već i lokalnih kultura malih naroda i etničkih zajednica. Na tom fonu nastali su i novi procesi akulturacije, interkulturalizma, ali i asimilacije i kulturnog imperijalizma. I kao što se u savremenim uslovima društvenog razvoja suverenitet nacionalnih država našao na udaru dveju sila: spolja, aktera globalizacije (TNC), a iznutra, separatističkih pokreta,

tako se i kulturni, nacionalni identiteti društvenih grupa nalaze, sa jedne strane, na udaru procesa mekdonaldizacije, a sa druge, retribalizacije. U vezi sa tim *Benjamin Barber* u studiji „*Džihad versus Mc Donalds World*“, između ostalog govori o razapetosti identiteta društvenih grupa između dva ekstremna obrasca, tj. sukoba fundamentalizma i globalizma. „Dok Džihad sledi jednu krvavu politiku identiteta, Mc World (mekdonald svet) zahteva beskrvnu ekonomiju profita. Onaj ko pripada Mc World-u, taj je potrošač. Onaj koji traga za središtem identiteta, pripada nekom plemenu. Građanin pak niko nije. Kako onda bez građanina može postojati demokratija“?³ Sličnu procenu o napadnutosti identiteta i suvereniteta građanina u savremenom svetu nalazimo u najnovijoj studiji *Z. Baumana* „*Tekuća savremenost*“ (2008.), koji tvrdi da sadašnji procesi socijal – darvinizacije društva dovode do formiranja egoističkog individualiziranog subjekta koji potiskuje građanski koncept ravnopravnosti i demokratije.

U uslovima globalizacije, pod uticajem globalnih mas medija i globalne masovne kulture, nastaju novi oblici akulturacije: mekdonaldizacija kultura, hibridizacija, transnacionalne forme kultura. Globalizacija se ispoljava u formi i glocalizacije, tj. obrnutog uticaja lokalnih kultura na globalne procese. Mada je zbog antagonističkog sistema raspodele simboličke moći, ovaj povratni uticaj je teže ostvariv, jer globalni mediji imaju monopol i dominiraju javnim prostorom ostvarujući simboličko nasilje i kulturnu hegemoniju.

Za razliku od protomodernog kulturnog identiteta, koji je bio etnički i organski zatvoren, kao izraz između ostalog, određenog tipa zajednice i mehaničke solidarnosti koji je u njoj vladao, kulturni identiteti kulturnih grupa u savremenosti su otvoreni, pluralni, slojeviti, jer izražavaju moderni duh vremena. Kako bi to rekao francuski sociolog *Edgar Moren* - dijalogiku kultura, interkulturalne procese u uslovima modernizacije društva, organske solidarnosti i globalizacije.

Ovaj nastajući i *postulirani identitet* (*Z. Bauman*) društvenih grupa u savremenosti nije izraz apstraktnog kosmopolitizma građanizma (prazne opštosti, ili kako bi rekao stari *Hegel*, nesrećne svesti u kojoj se vrši mehaničko razdvajanje tj. otuđenje opšteg od posebnog i pojedinačnog), već, naprotiv, izražavaju jedinstvo nacionalnog, internacionalnog i globalno-univerzalnih vrednosti.

Mali narodi, kao što su balkanski, i njihove elite u uslovima globalizacije imaju posebnu odgovornost da brinu o nacionalnom identitetu i kulturi. Kultura je upravo njihovo najveće dobro, beleg da su postojali u istoriji i da će još dugo trajati.

U perspektivi društvenog razvoja čovečanstva procesi naučno-tehnološkog progresa i globalizacije učiniće kroz novu podelu rada i globalnu ekonomiju, da granice postanu transparentne, tj. da ne predstavljaju problem za mobilnost svetskog stanovništva. No, jedino će kultura (ili kako to piše *I. Volerstin* – geokultura), biti ono po čemu ćemo se

prepoznavati u mravinjaku čovečanstva. Dakle, to više neće biti ni vojna ni tehnološka moć, ni geopolitika, ni moć ekonomije, već moć kulture, vrednosti ljudskog i kulturnog kapitala (znanje, siva materija, kadrovi). Zbog toga je *F. Niče* sa pravom tvrdio – da je obrazovanje politika budućnosti jednog društva, a *Žak Delor* u svojoj studiji “Obrazovanje-skriivena riznica”, između ostalog piše: “Jedna od primarnih funkcija obrazovanja jeste da čovečanstvo osposobi da preuzme kontrolu nad sopstvenim razvojem”.

Mali narodi (ovde govorim o njihovom demografskom, geografskom i ekonomskom statusu) iz zemalja stare i nove svetske i evropske periferije (kakvi su i balkanski narodi danas, bez obzira da li su oni u EU ili na putu da u dogledno vreme to budu), moraju izgraditi *autonomni model kulturne politike* radi trajnog očuvanja, negovanja i razvijanja svog kulturnog identiteta. Oni, takođe, moraju da na Balkanu razvijaju brojne oblike kulturne i svake druge saradnje kako bi on postao geoprostor mira, stabilnosti i razvoja, a ne “bure baruta” sa fitiljem u ruci stranih sila, bez obzira gde se prestonica njihove moći nalazi, na Zapadu ili Istoku.

Istorijsko iskustvo nas uči i upozorava da kad god balkanski narodi nisu hteli “komšiju za brata”, po pravilu, dobijali su strance (velike sile) za gospodare i protektore. Vreme je da se na Balkanu prekrajanje prošlosti zameni dijalogom o saradnji i projektovanju zajedničke budućnosti, uz puni respekt samostalnosti i nezavisnosti svakog naroda i njegove kulturne različitosti.

Rezultati naših empirijskih istraživanja o kulturnim i etničkim odnosima na Balkanu (na prostoru Srbije, Bugarske i Makedonije, iz 2004. i 2007.) pokazuju da ispitanici smatraju da su sukobi na ovom geoprostoru nastajali zbog interesa spoljnih sila, kao i da ispitanici u kulturi vide most i faktor zbližavanja, saradnje i integracije među balkanskim narodima.⁴

Vreme je da se razvije svest balkanskih elita o značaju razvoja i unapređenja regionalnog identiteta, o bliskosti njihovih kultura i o zajedničkim interesima balkanskih naroda. Vreme je da nove balkanske elite reafirmišu pozitivne ideje iz panbalkanskog projekta (koje su izložene na prvoj Međunarodnoj balkanskoj konferenciji, koja je održana 1931. u Grčkoji u Delfima) – pod sloganom *Balkan, balkanskim narodima*.⁵ Rekao bih da je to preduslov za izgrađivanje zdravih odnosa na Balkanu, jednako značajan kao i projekat evrointegracijskih procesa, ukoliko balkanski narodi ne žele da postanu vazali novih gospodara moći, geoprostor zavisnih društava i novih kolonija, ma kako se one nazivale – republikanske, monarhijske, evropske, evroatlanske.

U uslovima globalizacije jezik i kultura različitih naroda i civilizacija, intenzivnije se prožimaju, a multikulturalizam sve više prerasta u interkulturalizam u nove fenomene

globalnih transnacionalnih kultura. U ovom kontekstu, mali narodi mogu sačuvati svoju kulturu samokreativnošću, a ne arhegzičnošću i folklorom. Rečju, samo se kroz nove oblike kulturnog stvaralaštva i u komunikaciji i saradnji sa drugim kulturama i civilizacijama, mogu razvijati i bogatiti nacionalne kulture. Zbog toga oni ne treba da slede strategiju autizma, izolovanosti, retribalizacije, “ubilačkih identiteta”, ali ni klonirane mekdonaldizacije i zavisne modernizacije, niti sukoba, već saradnje i aktivne participacije u tokove savremene kulture. Samo se u ključu jedinstva kulturne tradicije i modernosti, kulturnim novumom može doprinositi bogatstvu različitosti kultura, pluralnom liku savremenog čovečanstva, kao zajednice ravnopravnih građana, naroda i civilizacija.

Na Balkanu istorija je uvek bila veća od njegove geografije, a patriotizam je često oblačio vojničku uniformu i služio krvavoj žetvi boga Marsa. Umesto politike prekranjanja granica, danas je potrebna nova politika kulture mira, miroljubive aktivne koegzistencije i saradnje, zdrave stvaralačke kompeticije njegovih naroda i građana. Potrebno je prožimanje i prelivanje njihovih srodnih kultura i međusobno bogaćenje. Vreme je da sablazan istorije (*N. Berdajev*) bude zamenjena odlučnom okrenutošću balkanskih naroda i novih generacija izazovima savremenosti i budućnosti.

NOTES

¹ Videti opširnije o tome u studiji: Ranko Bugarski, „Uvod u opštu lingvistiku“, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 1989. str.12.

² Opširnije o tome videti u studiji: „Smrt jezika” Dejvida Kristala, Biblioteka XX vek, Beograd, 2003., str. 97–126.

³ Citirano prema studiji M. Pečiujića, „Globalizacija – dva lika sveta“, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2005., str.138.

⁴ Opširnije o tome videti u zborniku radova: „Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnost regionalne i evropske integracije“, Filozofski fakultet, Institut za sociologiju, Niš, 2006. i zbornik: „Kvalitet međuetničkih odnosa na Balkanu i evrointegracijski procesi“, Filozofski fakultet, Institut za sociologiju, Niš, 2008.

⁵ Videti zbornik „Prva balkanska konferencija“, Karnegijev fond, Beograd, 1931.